

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

МАЛАНІЙ НАЗАР ІГОРОВИЧ

УДК 82.091: [821.161.2+821.112.2]

**ТИПОЛОГІЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІВ ВІЙНИ
В УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОСТОРІ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ)**

10.01.05 – порівняльне літературознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
ЛАНОВИК Мар'яна Богданівна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
професор кафедри теорії літератури та
порівняльного літературознавства.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук
ГАВРИЛІВ Тимофій Іванович,
старший науковий співробітник
Інституту українознавства
ім. Івана Крип'якевича НАН України;

кандидат філологічних наук, доцент
ПРИТОЛЮК Світлана Аркадіївна,
доцент кафедри німецької мови
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка.

Захист відбудеться 10 листопада 2011 р. о 15. 00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розісланий 6 жовтня 2011 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Папуша

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Бурхливий індустріальний, науково-технічний та суспільно-політичний розвиток людства в другій половині XIX та упродовж XX століть зумовив філософсько-літературне переосмислення буття людини, її духовних та моральних імперативів, а також призвів до перегляду значення та місця християнських цінностей для окремої особи та світу загалом. Початок минулого сторіччя ознаменувався утвердженням відверто нігілістичних та глибоко песимістичних концепцій, які згодом стали підґрунтям для нової філософської та літературної течії – екзистенціалізму. Каталізатором цього процесу були трагічні події двох світових воєн, геноциду, репресій, голодоморів та політичних переслідувань. Екзистенц-філософія зосередилася на аналізі духовного стану окремої людини в абсурдному і позбавленому логіки світі. Екзистенціали – відчуженість, вина, туга, страх, жах, відчай, гнів, ненависть, нудьга, зневіра, безнадія, самотність, абсурдність буття, страждання, боротьба, руйнація особистісного начала, фізичні й духовні страждання, пошуки себе і Бога та ін. – постали у центрі уваги представників цієї течії.

Події Другої світової війни стали поштовхом до зміни уявлень про естетичну, виховну та ціннісну значимість мистецтва. Її катастрофічні наслідки призвели до кризи повоєнної естетики. Тогочасна свідомість, травмована впливами позамежними для індивідуального естетичного переживання й осмислення, уможливила розпад традиційних систем формотворень мистецтва і відповідних їм реєстрів чуттєвої культури. Ця ситуація знайшла парадигматичне вираження у відомій дилемі Теодора Адорно: «Чи можливе мистецтво після Освенціма?»¹. Механістичне вбивство мільйонів у концентраційних таборах, вчинене нацистським апаратом управління, знецінило не лише одвічні вартості життя, а й саму смерть, перетворивши її у суцільний, тотальний жах. У людини забрали останнє – право на гідний кінець життя та достойне поховання. Проте духовно згоріли у крематоріях і ті, хто вижив, ті, з чиєї байдужої, мовчазної згоди відбувалась ця страшна трагедія. Цілком логічна та зрозуміла теза мислителя, про те, що після Освенціма всяке слово, в якому чуються піднесені ноти, позбавлене права на існування². Водночас обстоювалась думка, що мистецтво після Освенціма не тільки можливе, а й необхідне: і як обов'язок перед загиблими, і як застереження для майбутніх поколінь. Таких переконань дотримувалася творча інтелігенція повоєнного світу, тому проблематика трагічної екзистенції особистості у межовій ситуації війни віддзеркалилася не лише у філософії, а й у літературі минулого століття, зокрема європейській. Творчість нового часу змістила акценти в бік глибшого аналізу людської душі та зосередила увагу на психологічних станах індивіда на межі життя і

¹ Малахов В.А. Феномен красоты sub specie postontologiae / Виктор Аронович Малахов // Литературоведческий сборник : сб. науч. работ. – Донецк, 2006. – Вып. 28. – С. 80-90.

² Адорно Т.В. Негативная диалектика / Теодор Адорно. – М. : Научный мир, 2003. – С. 322-333.

смерті. Характер та стиль письма набули ірраціональних та незавершених рис із переходом у потік свідомості, внутрішні монологи, марення.

У цьому сенсі знаковим постає українсько-німецький художній простір творів про Другу світову війну та повоєнний період. Попри те, що українці та німці воювали по різні сторони фронту, спільність їхніх поглядів на сенс буття виявляється при зіставному аналізі екзистенційних мотивів, тем, конфліктів порушених у прозі повоєнного часу. Література обох національних дискурсів втілює ідеї про антигуманну та безглузду сутність війни, змальовує її жахіття, проектує цю проблематику на конкретну людину, і тоді трагічна доля солдата, цивільного, матері, дитини, жінки, юнака постає частиною осмислення вищих сенсів – промовистої трагедії людства в період Другої світової війни. Граничні екзистенційні переживання та сподівання, викликані зовнішньою необлаштованістю простору, суцільними румовищами довколишнього світу, соціальною, культурною і духовною ентропією соціуму та антропологічною кризою внутрішньо-емоційного виміру екзистенції персонажів, спричинили деструкцію міжособистісної комунікації на тлі засилля атеїстичного світогляду, елімінації індивідуального «Я», утисків «чужих» та зрадництва «своїх».

Аналіз наукових розвідок та монографій М.Балаклицького, А.Бондаренко, А.Борозняка, Р.Гром'яка, Д.Затонського, І.Захарчук, Ю.Мариненка, Т.Ніколаєвої, Н.Плетенчук, С.Рожновського, І.Руснак, В.Табачковського, П.Топера, Ж.Ящук та ін. дає підстави констатувати, що до цього часу в українському науковому просторі відсутнє ґрунтовне порівняльне дослідження, в якому було би осмислено типологічну схожість та відмінність екзистенційних вимірів української та німецької прози про війну в широкому європейському контексті. Вчені торкалися певних філософсько-етичних, теоретико- та історико-літературних аспектів творчості окремих письменників у межах різних національних традицій. Вони не мали на меті ґрунтовно висвітлювати проблему зіставлення української та німецької літератури про Другу світову війну в екзистенційному ключі. З огляду на це, вважаємо, що розробка проблеми «Типологія екзистенціалів війни в українсько-німецькому літературному просторі (на матеріалі прозових творів про Другу світову війну)» є **актуальною** та перспективною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка у річці комплексної тематики «Герменевтика та інтерпретативні стратегії сучасного літературознавства» (номер державної реєстрації 0110U000075). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради ТНПУ імені Володимира Гнатюка (протокол № 7 від 26 лютого 2008 р.).

Метою дослідження є здійснення цілісного та системного порівняльного аналізу екзистенціалів війни в українсько-німецькому літературному просторі із зосередженням уваги на

філософсько-теоретичних, естетичних, психологічних та морально-етичних проявах ідей екзистенціалізму в українському та німецькому дискурсах (на рівні тем, конфліктів, ідей, мотивів), а також на формах їх стильового вираження у тексті, прийомах творення сюжетно-композиційної структури, авторського світу (художньо-образна організація творів, хронотоп, функціонування просторових деталей, тропів та ін.). Переконані, що запропоноване дослідження розширить теоретико-методологічні та компаративні обрії для подальшого вивчення новітньої української та німецької літератур.

Досягнення мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- узгодити та систематизувати термінологію та категорійний апарат екзистенційного світобачення у літературознавчій проекції;
- виявити закономірності розвитку екзистенціалістської прози в українській та німецькій повоєнних літературах;
- встановити типологічні збіжності та відмінності екзистенційних мотивів (екзистенціалів) при аналізі романів Івана Багряного «Людина біжить над прірвою» та Еріха Марії Ремарка «Час жити і час помирати»;
- експлікувати особливості хронотопних структур у їх інтеракції із ключовими екзистенціалами зіставлених творів;
- окреслити місце християнсько-екзистенційного світогляду у його кореляції з духовно-емоційним станом персонажів та міру присутності біблійних маркерів у досліджуваних романах;
- висвітлити полівалентний характер імагологічної та національної проблематики – антропологічної антиномії «Свій» – «Чужий» у текстах про Другу світову війну;
- з'ясувати екзистенційно-естетичні виміри категорії відчуження в її проекції на епістолярій, мемуаристику і твори Уласа Самчука та Гайнріха Бьоля;
- дослідити явище алієнації на національному, індивідуальному, міжособистісному, метафізичному, трансцендентальному й поетикальному рівнях у малій прозі Гайнріха Бьоля та Олекси Гай-Головка.

Об'єктом дослідження є різножанрові прозові твори українських та німецьких письменників про Другу світову війну та повоєнний період, зокрема Івана Багряного (роман «Людина біжить над прірвою»), Олекси Гай-Головка (цикл оповідань «Одчайдушні»), Уласа Самчука (книги споминів та вражень «На коні білому» та «На коні вороному», роман «Чого не гоїть вогонь»), Гайнріха Бьоля (листи 1939-1945 років, повість «Поїзд точно за розкладом», мала проза), Еріха Марії Ремарка (роман «Час жити і час помирати»).

Предметом наукової роботи є безпосередня художня реалізація буття персонажів, помічених у межу ситуацію війни, дотичні компаративні проблеми та багатогранна поетика текстів української та німецької прози про Другу світову війну.

Теоретико-методологічною основою дисертації є принципи філософії існування, обґрунтовані у працях Н.Аббаньяно, М.Бердяєва, М.Гайдеггера, А.Камю, С.К'єркегора, Г.Марселя, Ф.Ніцше, Ж.-П.Сартра, Х.Ортеги-і-Гассета, К.Ясперса та ін. При літературознавчому зіставному аналізі різножанрової прози про Другу світову війну враховуються теоретичні концепції М.Бахтіна, Ю.Безхутрого, А.Бондаренко, В.Будного, Т.Гавриліва, Л.Грицик, Т.Гундорової, Д.Затонського, П.Іванишина, М.Ільницького, М.Кодака, Н.Копистянської, Д.Наливайка, В.Пахаренка, П.Рихла, Т.Стадницької, Н.Хамітова, Ю.Шереха, Н.Шумило та ін.

Для досягнення поставленої мети та реалізації окремих завдань у роботі використана **методика**, яка передбачає застосування герменевтичного, порівняльно-історичного та порівняльно-типологічного підходів для розкриття екзистенційних модусів літератури про війну. Застосовуються також біографічний, аналітичний, генетичний, контактологічний, типологічний, архетипний методи та елементи структурно-функціонального аналізу.

Наукова новизна отриманих результатів роботи полягає в тому, що актуалізована тема належить до недостатньо вивчених. У дисертації вперше в українському літературознавстві здійснюється компаративний аналіз воєнної проблематики на основі методології екзистенц-філософії з виявленням та осмисленням біографічних, історичних, національних та поетологічних детермінант. У цьому ракурсі ґрунтовне зіставлення прозових творів про війну на основі концептосфер екзистенціалізму та новаторських моделей інтерпретації художніх текстів уможлиблюють розширення меж прочитання та взаємовіддзеркалення української материкової й емігрантської класики та німецького письменства на тлі європейського літературного процесу.

Теоретичне значення роботи виявляється у різноплановості компаративного аналізу української та німецької прози про Другу світову, що дає змогу різнопланово окреслити екзистенційні виміри художнього буття людини воєнної та повоєнної доби на рівні тем, мотивів (екзистенціалів), поетикальних та аксіологічних парадигм.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дисертації можуть бути використані при викладанні основних та спеціальних університетських курсів з порівняльного літературознавства, теорії літератури, історії української та зарубіжної літератур, семінарів, на факультативних заняттях зі світової літератури у загальноосвітніх школах та для написання методичних посібників, курсових, дипломних, магістерських робіт, монографій.

Апробація результатів дисертації. Ключові положення дослідження викладені у формі доповідей та виступів на конференціях і семінарах: Всеукраїнській науковій конференції «Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології» (Тернопіль, 2008 р.), Міжнародному науковому семінарі «Методології слов'янського літературознавства» (Луцьк, 2008 р.), VIII Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Українська література: духовність і ментальність» (Кривий Ріг, 2008 р.), Міжнародній науковій конференції «Мультикультурні

аспекти сучасного літературознавчого дискурсу» (Чернівці, 2008 р.), Міжнародній науковій конференції «Інтертекстуальність в системі художньо-філософського мислення: теоретичний та історико-літературний виміри» (Луцьк, 2009 р.), Міжнародній науковій конференції «Мультикультуралізм у перспективі літературознавчої антропології» (Чернівці, 2009 р.), Міжнародній науково-теоретичній конференції «Мультилогос літератур світу» (Кривий Ріг, 2010 р.), Міжнародній науковій конференції «Поетика містичного» (Чернівці, 2010 р.), Міжнародній науковій конференції «Імагологічна проблематика польської, білоруської, російської та української літератур і європейський контекст» (Луцьк, 2011 р.), Міжнародній науковій конференції «Володимир Гнатюк у контексті розвитку культури України» (Тернопіль, 2011 р.), Міжнародній науковій конференції «Генеza жанрових форм у контексті інтермедіальності» (Чернівці, 2011 р.), щорічних звітних конференціях професорсько-викладацького складу з суспільних, природничих, технічних та гуманітарних наук і науково-методичних семінарах кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, 2007 – 2011 рр.) та XVIII і XIX міжнародних Тернопільських нобелівських читаннях (Тернопіль, 2008 – 2009 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації оприлюднені у 9 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях з літературознавства.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел, який налічує 353 позиції. Загальний обсяг роботи становить 222 сторінки, з них 190 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт, предмет, теоретико-методологічну основу, розкрито наукову новизну та практичну цінність одержаних результатів дисертації, наведено інформацію про їх апробацію, структуру дисертаційної роботи.

Перший розділ – «КЛЮЧОВІ КОНЦЕПТИ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ ЯК ХУДОЖНЬО-ФІЛОСОФСЬКА ОСНОВА ЛІТЕРАТУРИ ПРО ВІЙНУ» – присвячений аналізу джерел, які стали підґрунтям для написання дисертаційного дослідження та визначили методологічну базу роботи.

У цьому контексті осмислення філософсько-теоретичних та літературознавчих праць з екзистенціалізму та ситуації «мистецтва після Освенціму» (Т.Адорно) дає підстави констатувати, що екзистенціалізм як багатогранне і суперечливе явище паралельно виявляв себе у філософському та мистецькому (зокрема літературному) дискурсах. Викристалізувавшись у XIX столітті із некласичного світогляду данського мислителя С.К'єркегора, він поряд із нігілізмом

(Ф.Ніцше), персоналізмом (М.Бердяєв, Л.Шестов) та феноменологією (Е.Гуссерль) в межах антропологічного напрямку трансформувався у три основні національні школи: іспанську (М.Унамуно, Х.Ортега-і-Гассет), німецьку (М.Гайдеггер, К.Ясперс) і французьку (А.Камю, Г.Марсель, Ж.-П.Сартр), а також у два світоглядні напрямки: християнський (Г.Марсель, К.Ясперс) та атеїстичний (М.Гайдеггер, А.Камю, Ж.-П.Сартр).

В Україні ж філософія існування не набула чіткої наукової системи, проте у ХІХ та у перших десятиліттях минулого сторіччя виявилася як екзистенційний вимір світочуття, до якого близькі погляди Д.Донцова, письменників, які у своїй творчості орієнтувалися на кордоцентризм Г.Сковороди та «філософію серця» П.Юркевича. Незважаючи на те, що український екзистенціалізм більше виразився у художній творчості, а не у теоретичних працях, як-от німецький, він, як і європейський, вивчав складність міжособистісної / міжнаціональної комунікації, спілкування людини та Бога, занепад духовності, знеособлення та усереднення «Я», панування маси, метафізичні граничні та метаяграничні орієнтири особистості в час геополітичних та антропологічних потрясінь, водночас зберігаючи власну специфіку. У першій половині ХХ ст. українські етнічні землі, на відміну від державницьких народів Європи, були розшматовані та існували у складі інших національних спільнот. Бездержавний статус України стимулював вітчизняну творчу інтелігенцію до ствердження власної національної самобутності та практичних шляхів реалізації української соборності. Вплинувши на художню творчість, екзистенційний умонастрій став унікальним культурно-мистецьким феноменом багатьох європейських національних літератур, зокрема розділених української та німецької, у межах яких митці широко застосовували екзистенціалістську формулу при полісемантичній інтерпретації стражденного існування людини воєнного та повоєнного часу. Екзистенція «маленької» людини тієї доби, зазнавши художнього переосмислення, втілилась у низці художніх текстів у формі екзистенційних мотивів – екзистенціалів – ситуації людського буття, яка в основному пов'язана з його межовими та трагічними проявами, і яка породжує глибинну зміну стратегій і смислів існування (Н.Хамітов). А у площині тексту – ще й пов'язаних із ними неоднорідною та багаторівневою часопросторовою структурою, неоднозначними релігійно-духовними виявами, складною міжтекстовою взаємодією, антиномічністю імагологічних полюсів «свого» та «чужого», пошуками національного та загальнолюдського у міжнаціональному конфлікті, заземленому у всеохоплюючий і трагічний стан відчуженості. Методологія екзистенц-філософії з її акцентуванням на загальнолюдському вимірі стала ключовою для нашого компаративного дослідження, що дало підстави здійснити глибші узагальнення, виявити спільність та відмінність мистецьких процесів і тенденцій в українській та німецькій літературах досліджуваного періоду.

Другий розділ – «КАТЕГОРИЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ В УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ (І.БАГРЯНИЙ «ЛЮДИНА БІЖИТЬ НАД

ПРІРВОЮ» ТА Е.М.РЕМАРК «ЧАС ЖИТИ І ЧАС ПОМИРАТИ»» – складається з чотирьох підрозділів та виражає мультивалентний характер художнього світу зіставлених романів І.Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е.М.Ремарка «Час жити і час помирати». Обидва прозаїки створили унікальні багатоступеневі сюжетно-композиційні та художньо-образні структури, що охопили широкий спектр проблем, які стали текстовим втіленням авторських мистецьких світів.

У підрозділі 2.1. – «Екзистенціали буття людини у межовій ситуації війни та їх втілення в художньому тексті» – констатується значна насиченість творів екзистенційними мотивами різної метафізичної спрямованості. І.Багряний та Е.М.Ремарк – письменники «вигнання», осмислюючи трагічний досвід періоду Другої світової, у своїх засадничих романах «Людина біжить над прірвою» та «Час жити і час помирати» звертаються до екзистенційно зорієнтованого творення художнього буття персонажів як експлікації індивідуальної страдницької долі людини доби воєнних потрясінь. Світоцуття митців реалізується в образах головних героїв – Максима Колота та Ернста Гребера, які поставлені у граничну ситуацію війни з метою актуалізації їхніх особистісних начал, загострення самосвідомості та переосмислення ціннісних орієнтирів життя. Зображення спустошення, блюзнірства, хаосу та румовищ духу мають на меті загострити змалювання душевних мук протагоністів, що перебувають на грані буття та небуття. Обидва прозаїки констатують знецінення загальнолюдських морально-етичних імперативів, ентропію суспільства та руйнацію особистісного «Я» у час війни. Десубстанціалізація людського начала та богозалишений простір зображуваної історичної епохи, в яку поміщено головних героїв, вивели на перший план бездумну і бездушну масу з її всеохоплюючим інстинктом руйнації не тільки навколишнього світу, а й неповторного внутрішнього єства людини. Через боротьбу зі світом та несправедливістю письменники дають нагоду своїм персонажам розкрити себе, виявити суть власної природи і позбавитися від пропагандистської брехні та омани, які були нав'язані їм комуністичним та фашистським тоталітарними режимами. Автори не схильні до пафосної героїзації своїх персонажів, яка простежується в заангажованих повоєнних літературах республік Радянського Союзу та країн сателітів, а навпаки навмисно акумулюють у них унікальні національні репрезентативно-дескриптивні матриці тогочасних українського та німецького етносів. Незважаючи на приналежність до різних воюючих сторін та культурні відмінності, письменники спільні в антропологічно-екзистенційній рецепції подій останньої світової війни та художній реалізації майже нездійсненої мрії – відновлення апріорно ціннісного значення людського життя.

Художнє ж буття внутрішнього світу героїв порівнюваних творів, поставлених у межову ситуацію війни, кристалізується на рівні текстової структури романів у формі екзистенційних мотивів (екзистенціалів). Митці використовують як спільні (туги, страху, жаху, відчаю, гніву,

ненависті, зневіри, безнадії, самотності, віри, надії та любові), так і відмінні екзистенціали, які присутні в одному з романів – «Людина біжить над прірвою» (нудьги, волі, боротьби) та «Час жити і час помирати» (вини). Екзистенціал вини проступає у творі Е.М.Ремарка, оскільки німецька сторона розпочала війну, була ініціатором тотального винищення. Осмислюючи національну трагедію крізь призму буття головного персонажа, прозаїк не тільки посилює вину страхом, а й на рівні сюжету творить противагу – акцентовану у тексті любовну фабулу, що загострює антиномічну суперечність вина–кохання.

У творі І.Багряного найвиразніше постають екзистенціали відчаю, страху, безнадії та зневіри, що в той час панували і в середовищі митців, які вимушено опинилися у вигнанні після втрати сподівань на здобуття Україною незалежності. Однак, на відміну від німецького, в українському романі присутній екзистенціал боротьби, який значно продуктивніший за провину. Близькість мистецьких рецепцій війни українського та німецького митців коріниться також і у розділеності літературних процесів порівнюваних національних літератур: в Україні – материкова або «радянська» і діаспорна; та Німеччині – література ФРН, НДР та вигнання, як-от у випадку Е.М.Ремарка. Обидва письменники писали свої твори у стилі літератури «переможених» (І.Багряний через поразку національно-визвольних змагань, Е.М.Ремарк через абсолютний крах Німеччини) та на основі європейського культурно-мистецького, екзистенційно-духовного та філософського тла. Звідси –типологічна спільність модусів художнього буття персонажів, яка закорінена передовсім у їх наднаціональній природі, властивій кожній людині, незалежно від етнічної приналежності чи воюючої сторони, що набувають загальнолюдського звучання. Екзистенційна наповненість порівнюваних текстів посилюється використанням різних стилістичних фігур, метафоризації, символічності та буттєвісної насиченості. Кожен із авторів зумів у власній неповторній манері через символ чи художню деталь передати вражаючу необлаштованість буття людини у межовій ситуації війни. Своєрідне осмислення одвічних екзистенційних парадигм часто реалізується за допомогою окремої ідеї, образу чи проблеми, що сприяє глибшому емоційному впливу на читача. Відмінність же полягає в інакшості етнічно-ментальних матриць (у І.Багряного – культивування самостійності для бездержавного народу; натомість у Е.М.Ремарка – сором, цурання власної національності через злочини нацизму та переживання вини) та індивідуальною рецепцією прозаїками подій війни.

У підрозділі 2.2. – «Часопросторова модель як елемент художнього світу романів про війну» – здійснено порівняльний аналіз воєнного хронотопу у романістиці українського письменника-емігранта І.Багряного та німецького –Е.М.Ремарка. Беручи за основу модель часопростору Н.Х.Копистянської, пропонуються певні її уточнення із проекцією на твори українського та німецького митців: *внутрішній простір* – духовний (якісні наповнювачі вузько-особистісної екзистенції – почуття, переживання, емоції, думки, переконання, ідеї і т.п.), інтимний

або сімейний (особисте оточення – кохані, найближчі друзі, батьки, родичі, знайомі); *зовнішній простір* (місце загального перебування – континент, країна, географічна чи етнічна область, район, регіон, місто, село) і відповідні йому елементи – соціальні, культурні, суспільні, природні (стихії: вогню, води, повітря, землі; флора та фауна); *локальний простір* (інтер'єри та екстер'єри) – топос безпосереднього перебування в одному окремому моменті оповіді (ліжко, кімната, дім, хата, дорога, ліс). Не менш важливими є узагальнюючі характеристики моделювання зовнішнього та локального просторів і пов'язане з ними індивідуально-суб'єктивне сприйняття: *візуально-оптичні* – освітлення (повне, обмежене, яскраве, різке, дракуюче, сутінки, імла, мерехтіння, брак освітлення, темрява) та колористика – кольори хроматичні, ахроматичні; контраст, різке зіставлення, напівтони, дракуючі кольори, колористична символіка; *акустичні або слухові* – тиша (спокій, сон, самозаглиблення, ізоляція, пуста, смерть, «ніщо»), брак звуків, шуми, приємні, неприємні, дракуючі та тривожні звуки, сигнали небезпеки, музика; *одоративні або запахові* – приємні (природні, штучні), неприємні (задуха, сморід), отруйні. При текстовому аналізі враховується явище взаємопереходу від одного простору в інший. Це передусім зумовлено специфікою досліджуваних текстів, динамічністю сюжету, постійному переміщенню героїв у межах різноаспектного художнього простору романів про Другу світову війну.

Автори спільні у підходах до сюжетно-композиційної побудови узагальнюючих характеристик зовнішніх і локальних просторів своїх художніх творів, заснованих на екзистенційному світобаченні. Такий підхід стимулював митців до експериментаторства заради увиразнення внутрішньо-емоційних станів персонажів. Здебільшого знищений локальний (інтер'єрний чи екстер'єрний) простір не тільки змінюють хід подій у творах, а й увиразнюють психологію героїв, магістральні екзистенціали їхнього буття, мотиви, вчинки, свідомі та підсвідомі устремління. Моделювання простору здійснюється завдяки різноманітним художнім прийомів, як-от ретроспекції, ретардації, проспекції, марень; архетипних образів – вогню, повітря, води та землі; мікрообразів – природи (фауни та флори), освітлення, колористики, звуків, запахів та образів часу. Простір – динамічний, мінливий, роздрібнений, зруйнований, а час – ущільнений і суб'єктивізований. Хронотоп обох митців багатофункціональний та антропологізований, адже використовується для нагнітання драматичності оповіді, згущення думки, підсилення метафізичних, екзистенційно-психологічних, символічних, духовно-емоційних, етично-естетичних конотацій глибинної семантики зіставлюваних романів. Незначна відмінність полягає у проблемно-тематичній забарвленості текстів, що пояснюється національно-ментальними, світоглядними та індивідуальними відмінностями між письменниками.

Зіставний аналіз часопросторових параметрів дає підстави констатувати широке використання архетипних матриць, як спільних (вогню, повітря, води та землі), так і специфічних, закорінених у фольклорно-культурне підґрунтя: в І.Багряного – архетип української хати, образи

жінки, матері, роль сім'ї; у Е.М.Ремарка, вслід за німецькою філософсько-художньою традицією, текст позначений пошуками вічної жіночності (любовна лінія, образ Елізабет). Така закоріненість в архетипні структури мислення (у тексті вони підсилені образами-архетипами та суміжними мікрообразами) і базового моделювання румовищ простору війни вкотре підтверджують загальнолюдський та позачасовий статус репрезентованих констант (екзистенціалів) людського буття.

У підрозділі 2.3. – «Християнсько-екзистенційні аспекти великої прози про Другу світову війну» – проілюстровано місце християнсько-релігійного світовідчуття як екзистенційного виміру духовності, сповненого людської інтенції стражденного богошукання, у зіставлюваних прозових творах І.Багряного та Е.М.Ремарка та міжтекстовий діалог із біблійним першоджерелом. Осмислюючи екзистенційну складову страдницького буття людини у межовій ситуації Другої світової письменники часто звертаються до Книги Книг – Біблії, яка як морально-духовний орієнтир юдеїв та християн стала однією із домінуючих складових світоглядного та цивілізаційного становлення Західного світу. Біблійні сюжети, мотиви, образи та етичні імперативи упродовж віків інспірували бурхливі тривалі дискусії в межах європейської культури та мистецтва, зокрема української та німецької літератур. Адже безвідносно до будь-яких хронологічних, просторових детермінант чи надмірну нігілізацію й секуляризацію мислення минулого століття, Біблія є, була і буде наскрізь екзистенційною. Тому біблійні маркери мають у порівнюваних романах особливу художню цінність і представлені різними поетикальними засобами та прийомами – елементами міжтекстової взаємодії, алюзіями, порівняннями, уподібненнями, паралелями та осучасненим потрактуванням. Письменники з однаковою частотністю використовують алюзії та інтертекстуальні вкраплення як новозаповітного, так і старозаповітного походження. Спільною для обох письменників є також висока екзистенційна насиченість рецепції біблійних сюжетів, мотивів та образів, їхній поліаспектний характер при розширеній дескрипції екзистенціалів буття персонажів у межовій ситуації війни. Обидва порівнювані твори сповнені суголосних із біблійно-духовною структурою екзистенційних мотивів та тем (самотності, надії та безнадії, богошукання, любові, туги та відчаю), підсилені художніми прийомами та засобами (внутрішньою монологічністю, психологізмом, ретроспективними вкрапленнями, еліптичністю речень) творять неповторні картини страдених людських доль. Відмінність коріниться у відтворенні прозаїками інтенцій екзистенційно-духовних пошуків своїх героїв: якщо Е.М.Ремарк тяжіє до атеїстичного світогляду, філософії боговтраченості, то І.Багрянний постає послідовним апологетом християнських духовних цінностей, незнищенності віри, що уможливило відновлення трансцендентальної комунікації між людиною та Богом. Така різноспрямованість пояснюється більшою підвладністю німецької літератури атеїстичним віянням довоєнної (ідеї Ф.Ніцше, М.Гайдеггера) та повоєнної (зокрема Ж.-П.Сартра, А.Камю) Європи.

Українська ж література ще трималася духовного спадку християнської традиції, особливо у середовищі письменників діаспори. Різним є також індивідуально-авторське та національне ставлення до імперативів сакрального тексту (шанобливої дискусії в І.Багряного та стану богозалишеності й заперечення в Е.М.Ремарка). Відтворене обома авторами руйнування елементів сакрального простору – храмів, церков, монастирів та цвинтарів проектується на внутрішній світ героїв, що утворює втрату віри, безнадію, духовне спустошення та виродження – з одного боку, та стоїчний бунт – з іншого.

У підрозділі 2.4. – «Дихотомія «Свій» – «Чужий». Проблема національного в міжнародному конфлікті» – аналізується художнє втілення імагологічної проблеми «Свого» і «Чужого» та констатується, що категорія національного в межах екзистенціалістської методології нерозривно пов'язана з міжнародним та наднаціональним вимірами, тобто тим універсальним, що збагачує, зміцнює та зближує різні за національною приналежністю людей. Одним із фундаментальних засад імагології є розмежування свого та чужого простору. Таке структурування простору має мультивалентний характер, адже може ґрунтуватися на різних чинниках – культурних, етнічних, національних, політичних, ідеологічних, загальносвітоглядних чи екзистенційних. Людина як така детермінується не шляхом співвіднесення із об'єктами світу, а шляхом співвіднесення її з іншими людьми. Наявність «Чужого» є необхідною умовою для такого явища як війна, де представники ворожих національних груп сприймаються крізь стереотип, наприклад, українців стосовно росіян, німців чи італійців, і німців стосовно євреїв чи слов'янських народів. Проте Друга світова війна очима письменників екзистенційного світобачення – це зіткнення не лише «своїх» і «чужих», представників різних ідеологій (нацистської та комуністичної), етносів (українців, німців, росіян, італійців та ін.). У хаосі руйнації та знищення просторові виміри «свого» і «чужого» позбавлені стійкості, межовість існування оголює двоїсту сутність індивіда – усвідомлюваних та неусвідомлюваних виявів власного «Я». Епістема «Чужий» зазнає редукції, ворог у макроособистісній взаємодії може стати ближчим, «своїм», і навпаки «свій», рідний інколи виявляється гіршим від «чужого». Кожний через випробування набуває різних, досі когнітивно незнаних рис, стає «іншим».

Обидва митці наповнили художній простір своїх творів прикладами зіткнень та стосунків різних за етнічними, культурними та ідеологічними ознаками персонажів, довівши, що в умовах межовості буття кожному індивіду відкривається його істинне «Я». Концепт «Свого» реалізується на рівні автообразів, а «Чужого» – гетерообразів, що втілюється в характеротворчій функції твору. Тяжіння до екзистенційних ідеалів сприяло розвінчанню класичної позиції щодо сталості бінарної опозиції Свій / Чужий. Автори за допомогою складної системи взаємодії персонажів підтвердили нестійкість та мінливість цієї імагологічної межі. Аналіз також виявив наявність ідеологічного рівня, який фіксує конкретно національну (українську та німецьку) і загальносвітову історичну

пам'ять про події Другої світової війни на рівні художніх засобів – монологів, діалогів, потоку свідомості, фрагментарності мислення, надмірному психологізмі.

У третьому розділі – **«ВІДЧУЖЕННЯ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНО-ЕСТЕТИЧНА ДОМІНАНТА УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ ПРОЗИ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ»** – зосереджено увагу на різнопланових проявах категорії алієнації у різножанрових творах українських (У.Самчука та О.Гай-Головка) і німецького (Г.Бюлля) письменників про Другу світову війну та повоєнний період, яка реалізується в ситуації екзистенційно-антропологічної, внутрішньо-емоційної та інтелектуальної відокремленості особи від самої себе, суспільства, етносу, держави чи абсолютної трансценденції – людини, яка виявилася в кризовій ситуації (війни, тоталітарного режиму, еміграції, ув'язнення, ізоляції, полону, психологічного конфлікту та ін.). У художньому вирішенні цієї проблеми письменники суголосні. Аналіз взаємовіддзеркалення імагологічних проблем у творах виявив: у Г.Бюлля, який воював на території України, з'являється загрозливий образ українців та українських топосів (листи, повість «Поїзд точно за розкладом»), в У.Самчука (книги споминів та вражень «На коні білому» і «На коні вороному», роман «Чого не гоїть вогонь») та О.Гай-Головка (збірка оповідань «Одчайдушні»), які творили в таборах Ді-Пі – постають вкрай негативні та саркастичні образи німців і зруйнованої повоєнної Німеччини. Проте, попри перехресний негативізм опису, у зіставлюваних різножанрових творах присутній також екзистенційний вияв у взаємодійній не тільки національної, а й загальнолюдської трагедії. Імагологічне тло творів доповнюється образами людей інших національностей, як-от італійців (у німецькій прозі) та росіян (в українській), які не містять негативних конотацій. Розширення наднаціонального контексту здійснюється через відтворення митцями як форм відчуження, так і його рівнів (людина – світ, людина – нація, людина – інша особистість, людина – вона сама та людина – Бог).

Тяжіння до християнського екзистенціалізму та загальнолюдських цінностей простежується у всіх порівнюваних творах. Зіставлення текстів різних національних літератур засвідчує, що людські страждання та стан відчуження не мають національного, етнічного чи державного забарвлення. Об'єктом алієнації є «маленька» людина, яка мислить, розчаровується, надіється та кохає. Стає очевидним, що війна нікого не возвеличує, нікого не робить переможцем чи переможеним, вона лише калічить людські долі, залишає сиротами дітей, вириває з серця любов, призводить до зневіри та безнадії, залишаючи відчуженими мільйони жертв. Письменники підсилюють ситуацію відчуженості в тексті на різних рівнях (поетикальному, ідейно-тематичному, сюжетно-композиційному та художньо-стильовому), шляхом використання художніх прийомів та засобів (епітетів, порівнянь, метафор, алегорій, психологізму, автобіографізму, внутрішньої монологічності, інтертекстуальності, незавершеності речень, епістолярних вкраплень, ретроспекцій та котрасності оповіді). Незначні відмінності у художньому відтворенні прозаїками

стану відчуження є передовсім наслідком унікальності їхніх художніх стилів, світоглядних та етнічних матриць (в Г.Бьолля – зосередження уваги на загальнолюдському вимірі алієнації, а в У.Самчука та О.Гай-Головка – це ще й акцентування проблем національного відчуження).

ВИСНОВКИ

Аналіз наукових праць філософів-екзистенціалістів (Н.Аббаньяно, М.Бердяєва, М.Гайдегера, А.Камю, С.К'єркегора, Г.Марселя, Х.Ортеги-і-Гассета, Ж.-П.Сартра, К.Ясперса та ін.) дає підстави стверджувати, що вони творили в межах двох світоглядів – християнського та атеїстичного, а також трьох основних шкіл – німецької, французької та іспанської. На українському ж тлі ця течія не досягла рівня сформованого теоретичного узагальнення, а існувала у формі певного світочуття (екзистенційності) художньої літератури зламу ХІХ-ХХ ст. та першої половини минулого століття, закорінюючись у творчість Г.Сковороди («кордоцентризм») та П.Юркевича («філософія серця») і Д.Донцова (теорія національного буття). Спільним об'єктом зацікавлень філософії існування постало поліаспектне буття людини у світі, її відчуття, емоції, поривання, переживання, ставлення до Інших (етносу, соціуму, держави, культури), а також прийняття або заперечення інтенцій богошукання. У своїх творах європейські філософи порушили низку проблем, що знайшли віддзеркалення у художній літературі. Так, С.К'єркегор обґрунтував поняття «екзистенції», страху, відчаю, самотності, душевного та тілесного. К.Ясперс розширив трактування екзистенції, свободи, вини, страху, смерті, трансценденції, натовпу, комунікації, «межової ситуації», а також природи історичних процесів, елімінації духовних імперативів та причини занепаду Західної цивілізації. М.Гайдегер окреслив концепти часу та часовості в їх зв'язку з буттям, став основоположником нової онтології, увів термін «екзистенціал» на означення базової одиниці своєї аналітики. Ж.-П.Сартр констатував смерть Бога у серці людини, досліджував співвіднесеність буття та «ніщо», обстоював тезу, що екзистенціалізм – це гуманізм, а існування передує сутності. А.Камю підніс на новий щабель абсурд та бунт. Г.Марсель осмислював філософські категорії в антиномічних парах: бути і мати, любов і бажання, надія і відчай, вірність і зрада, мучеництво і самогубство, справжня і несправжня віра, таїнство та проблема. Х.Ортега-і-Гассет передбачив панування мас та занепад Європи.

Масштабна антропологічна криза, посилена секуляризацією та нігілізацією мислення, революціями, переворотами, засиллям диктаторських тоталітарних режимів, війнами, уможливила розгортання екзистенціалістського світосприйняття у європейській культурі / літературі, зокрема про Другу світову. Такими постають і роздвоєні українська (І.Багряний, У.Самчук, О.Гай-Головка) та німецька (Е.М.Ремарк, Г.Бьолль) літератури. Досліджувані письменники у своїх творах крізь власну екзистенцію осмислювали буття тогочасної «маленької» людини, поміщеної у межову ситуацію війни та випробування повоєнної доби. Негативний досвід війни стимулював

рецепцію екзистенціалістських ідей у суспільно-історичному та мистецькому середовищі обох народів, зокрема в літературі, підсилюючи експресіоністські, натуралістські тенденції. Це призвело до модифікацій та трансформацій на різних рівнях художньо-текстової структури: ідейно-тематичному (в осмисленні феноменів життя та смерті, вірності та зради, любові та ненависті, жертвовності та пристосуванства та ін., посилені ідеологічним та аксіологічним векторами й проблемою співіснування і зіткнення у тексті різних ідеологій, політичних та релігійних поглядів); сюжетно-композиційному (із залученням нелінійних, гетерогенних структур композиції, складних нашарувань у побудові текстів, зокрема у великій прозі); поетикальному (з використанням згущеної метафорики, драматизації, гіперболізації, експресіоністських художньо-виражальних засобів з метою поглиблення психологізму); стильовому (ускладнення стилю, збагачення його модерністськими стильовими прийомами, як-от внутрішня монологічність, потоки свідомості, мозаїчність, фрагментарність мислення та мовлення, еліптичність, алегоричність, підтекст); художньо-образному (зі зверненням до метаобразів, архетипів та мікрообразів, художніх деталей, закорінених в національну та загальнолюдську пам'ять).

Компаративний аналіз художніх творів українських та німецьких авторів дав змогу прийти до наступних спостережень та узагальнень. Використовуючи національно-ментальні матриці, митці створили унікальні авторські візії подій війни. Українські прозаїки втілили риси вітчизняного характеру: вкоріненість в духовно-релігійну християнську спадщину, самозаглиблення, індивідуалізм, трагічність сприйняття навколишнього світу та звитяжну боротьбу за власну незалежність. Німецькі ж письменники зосередились на змалюванні трагедії власного народу, відповідальності за вчинки фашистів та вини як домінуючого модусу буття.

Незважаючи на незначні відмінності, І.Багряний та Е.М.Ремарк суголосні у типології вияву внутрішніх переживань героїв своїх романів «Людина біжить над прірвою» та «Час жити і час помирати», які реалізуються на рівні текстової структури за допомогою екзистенційних тем, мотивів та образів, що водночас і є основними концептами екзистенц-філософії: негативних екзистенціалів (туги, страху, жаху, відчаю, гніву, ненависті, нудьги, вини, зневіри, безнадії і самотності) та позитивних (волі, боротьби, віри, надії та любові). Модифікуючи попередні канони письма, екзистенційна складова порівнюваних творів підсилена різноманітними стилістичними фігурами, метафоризацією, символічністю, потоками свідомості, внутрішнім мовленням, буттєвісною насиченістю, а подекуди – властивими для експресіоністичної манери письма надмірними психологізмом і суб'єктивізмом, гіперболізацією фізичних та внутрішньо-особистісних страждань головних героїв. Прикметна наявність більшої та яскравішої екзистенційної наповненості українського роману на противагу німецькому, що пояснюється рисами національної вдачі (експресивна емоційність – в І.Багряного і педантична лаконічність в Е.М.Ремарка) та унікальність ідіостилів зіставлюваних письменників.

Екзистенційність романів посилюється багаторівневістю сюжетно-композиційної побудови, яка виявляється і на значенневому, і на загально-просторовому рівнях тексту у складному моделюванні хронотопу. Простір умовно поділений на внутрішній, інтимний або сімейний, локальний та зовнішній. У порівнюваних творах він зруйнований, хаотичний, похмурий, загрозливий, небезпечний, позбавлений цілісності, проте не позбавлений авторської унікальності. Так, особливістю простору в І.Багряного є його закоріненість у традиційно-фольклорну українську традицію (архетипний образ української хати, села). В Е.М.Ремарка – це використання описів румовищ як тла для натуралістичних зображень смерті людей. Не менш значущим є образ часу, який здебільшого має негативні конотації в І.Багряного та екстраполярну, антиномічну природу в Е.М.Ремарка. У романах він здатен ущільнюватися, розтягуватися, скорочуватися, уповільнюватися, прискорюватися, що фіксується у формі художніх прийомів ретроспекції, проспекції, ретардації та антиципації. В цілому часопростір обох романів надзвичайно психологізований та антропоцентричний, замкнений на внутрішній рефлексії та відчуттях персонажів, що посилює його зв'язок із магістральними екзистенційними станами (екзистенціалами). У зіставлюваних творах він також виконує низку суміжних функцій, зокрема епістемологічної, метафізичної, експресивно-емоційної, сюжетотвірної та екзистенційно-естетичної.

Метафізичну складову романів українського (І.Багряний, «Людина біжить над прірвою») та німецького (Е.М.Ремарк, «Час жити і час померати») письменників доповнюють релігійно-екзистенційні аспекти. Неоднозначність та складність подій війни змусили замислитись над непорушністю християнських імперативів. Об'єктом дискусії стає біблійний текст та запропоновані ним цінності. Автори широко використовують міжтекстову взаємодію – інтер- та паратекстуальні вкраплення новозаповітного і старозаповітного походження. Біблійні оповіді, сюжети, мотиви та образи екзистенційно переосмислюються, видозмінюються, зазнають осучасненого потрактування, набуваючи полівалентних властивостей. У площині текстів вони постають у формі художніх засобів – алюзій, порівнянь, уподібнень та паралелей. Біблійні маркери, співвідносячись із провідними екзистенційними мотивами і темами (самотності, надії, безнадії, богошукання, любові, туги та відчаю), розширюють змалювання художнього буття персонажів у граничній ситуації Другої світової. Жахіття та страждання призводять до втрати віри у вищі цінності. Надії на Бога розбиті через моторошну реальність війни. Трансцендентальні шукання головних героїв утруднюються (Максим Колот) або цілковито відкидаються (Ернст Гребер) через споглядання руйнувань сакрального простору (церков, соборів, храмів, монастирів, кладовищ). У відтворенні ставлення до Абсолюту криється відмінність між українським та німецьким романами. І.Багряному ближчі християнські вартості, закорінені в духовну спадщину українського народу. Натомість Е.М.Ремарк втілює у тексті пануючий в Німеччині першої

половини ХХ століття та повоєнної доби атеїстичний, боговтрачений світогляд (Ф.Ніцше, М.Гайдеггер), посилений впливом французького екзистенціалізму (Ж.-П.Сартр та А.Камю).

Друга світова з її негативними модусами буття (стражданнями, відчаєм, страхом, болем, невпевненістю, хаосом, злобою, люття, злістю, ненавистю, зневірою, безвихіддю, абсурдністю) стала найбільшим смислеперетворюючим етапом новітньої історії. Будучи двостороннім чи багатостороннім міжнаціональним конфліктом, вона призвела до зіткнення не тільки армій, а й культурних, етнічних, національних, політичних, ідеологічних, загальносвітоглядних та екзистенційних парадигм, що набуло широкого висвітлення у художній літературі та представлено у канві досліджуваних творів. Зокрема у цьому ключі відбувається сегментування внутрішнього простору головних персонажів аналізованих творів на «Свій» та «Чужий». Проте ці два полюси імагологічної системи розмиті, нечіткі, взаємозамінні, екзистенційно та суб'єктивно вмотивовані. Так представники одного і того ж етносу внаслідок оголення свого справжнього ества набувають статусу іншого, перетворюючись на «Чужого». Те ж відбувається з концептом ворога. Під впливом загальнолюдського вияву буття «Чужий» стає близьким, уподібнюється до свого, рідного. Тематичний рівень доповнюється ідеологічним складником, який І.Багрянний та Е.М.Ремарк реалізують у протистоянні магістральних ідеологем нацизму, комунізму, національних порухів із наднаціональним. Різним постає розуміння категорії національного – прагнення її здобуття українською спільнотою та його відкинення німецькою через засилля провини. Імагологічна дихотомія «Свого» і «Чужого» увиразнюється художніми засобами та прийомами – внутрішньою монологічністю, етико-моральною наповненістю діалогів, потоком свідомості, фрагментарністю мислення, гіперболізованими психологізмом та натуралізмом.

Безвихідність та межовість екзистенційних станів Другої світової уможливили виникнення найтрагічнішого в історії стану відчуження. Ще ніколи людство не переживало такої всеохопної алієнації, яка, поширившись на всі сфери буття людини і суспільства, стала домінуючим настроєм воєнної та повоєнної епохи. Не оминула вона і літератури про війну. Стан відчуженості зобразили у своїх творах і українські (зокрема У.Самчук, О.Гай-Головка), і німецькі (Е.М.Ремарк, Г.Бьолль) письменники. Проаналізована в дисертації різножанрова творчість митців виявила низку типологічних збігів:

- трактування алієнації як інтегрального чинника біографії автора. Всі зіставлювані письменники пов'язували набутий під час війни досвід (світоглядне становлення) із власними творами. Відчужуючим для Г.Бьолля є український простір (листи, повість «Поїзд точно за розкладом»), а для У.Самчука (книги мемуарів «На коні білому» і «На коні вороному», роман «Чого не гоїть вогонь») та О.Гай-Головка (збірка оповідань «Одчайдушні») – це постаті німців-завойовників та описи знищеної повоєнної Німеччини;

- відтворення відчуження на різних тематичних рівнях: Людина – навколишній світ, Людина – нація (етнос, держава), Людина – інша особистість (імагологічна перспектива Свого і Чужого), Людина – вона сама (внутрішньо-особистий простір) та людина – Бог (особливості трансцендентальної комунікації);

- реалізація рівнів відчуженості у текстовій структурі різножанрових творів порівнюваних прозаїків у формі фабульних схем, типів персонажів, порушуваних конфліктів, міжтекстових інтер- та паратекстуальних зв'язків, функціонування художньої деталі; на рівні композиційної та художньо-поетикальної систем: специфіка нарації, композиції, використання мовностилістичних засобів, монологу-зізнання, психологічність опису;

- суголосність у наднаціональному вимірі змалювання алієнації, що перегукується із базовими екзистенціалами (екзистенційними мотивами, темами та образами).

Відмінність коріниться в основі різних культурно-історичних та мистецьких впливів обох літератур, зверненості письменників до власних духовно-ментальних спадщин, яскравій націоналістичності творів У.Самчука та О.Гай-Головка і болючості приналежності до нації, в якій зародився фашизм, у Г.Бюлля.

Поєднання герменевтично-інтерпретативних підходів до компаративного аналізу української та німецької прози про війну з елементами структурно-функціонального методу та архетипної критики дали змогу виокремити певні специфічні для кожної з досліджуваних літератур домінанти, що зберігають зв'язок із культурно-історичними та мистецькими традиціями; водночас зафіксувати значно об'ємніший пласт спільних для обох літератур констант, що закорінені в спільні європейські матриці, які проєктуються на загальнолюдський досвід, глибинну пам'ять минулого.

Аналіз різножанрової великої та малої прози про Другу світову війну українсько-німецького літературного простору на основі екзистенціалістської методології виявив спільні проблемно-тематичні та ідейно-змістові типологічні подібності, а також плідність подальших наукових досліджень у цьому напрямку у ширших – європейському, полірегіональному, наднаціональному контекстах.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Маланій Н.І. Екзистенційна ситуація відчуження як антропологічна проблема (на матеріалі прози про Другу світову війну) / Назар Маланій // *Studia Methodologica* : альманах / упоряд. І.В.Папуша. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – Вип. 24 : Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. – С. 84-87.

2. Маланій Н.І. Категорія наднаціонального в компаративістиці: екзистенціалістська проекція / Назар Маланій // Волинь філологічна: текст і контекст : зб. наук. пр. – Вип. 8 / упоряд. Л.К. Оляндер. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. – С. 66-70.
3. Маланій Н.І. Релігійно-екзистенційні аспекти художнього твору як вимір духовності (на матеріалі української та німецької прози про Другу світову війну) / Назар Маланій // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 31 / редкол. : Г.Ф.Семенюк (гол. ред.), А.В.Козлов (відп. ред.) та ін. – Ч. 1. – К. : Твім інтер, 2008. – С. 648-658.
4. Маланій Н.І. Проблема національного в міжнародних конфліктах / Назар Маланій // Питання літературознавства : Науковий збірник. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 77. – С. 48-53.
5. Маланій Н.І. Міжтекстова взаємодія в українсько-німецькому літературному дискурсі (на матеріалі прозових творів про Другу світову війну) / Назар Маланій // Волинь філологічна: текст і контекст : зб. наук. пр. – Вип. 7 / упоряд. Л.К.Оляндер. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. – С. 171-178.
6. Маланій Н.І. Українські топоси у художньо-мистецькому світі Генріха Белля / Назар Маланій // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 31 / редкол. : Г.Ф.Семенюк (гол. ред.), А.В.Козлов (відп. ред.) та ін. – Ч. 2. – К. : Твім інтер, 2010.– С. 532-543.
7. Маланій Н.І. Антропологічно-екзистенційні аспекти дихотомії «Свій» – «Чужий» (на матеріалі української та німецької прози про Другу світову війну) / Назар Маланій // Питання літературознавства : науковий збірник / гол. ред. О.В.Червінська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 80. – С. 156-163.
8. Маланій Н.І. Біблійні маркери у романах І.Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е.М.Ремарка «Час жити і час помирати» / Назар Маланій // Питання літературознавства : науковий збірник / гол. ред. О.В.Червінська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 82. – С. 179-189.
9. Маланій Н.І. Український простір в житті та творчому доробку Генріха Белля / Назар Маланій // Нобелівський рух і Україна : зб. наук. праць Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка. – Том 5. – Тернопіль, 2010. – С. 167-175.

АНОТАЦІЯ

Маланій Н.І. Типологія екзистенціалів війни в українсько-німецькому літературному просторі (на матеріалі прозових творів про Другу світову війну). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2011.

У дисертації здійснено системний зіставний аналіз екзистенціалів війни в українській та німецькій літературах про Другу світову війну. Спираючись на праці Н.Аббаньяно, М.Бердяєва, М.Гайдеггера, А.Камю, С.К'єркегора, Г.Марселя, Ф.Ніцше, Ж.-П.Сартра, Х.Ортеги-і-Гассета, К.Ясперса та ін., що становлять теоретико-методологічну базу дослідження, актуалізовано вплив філософії існування на розвиток обох національних літератур. На основі різножанрових прозових творів І.Багряного, О.Гай-Головка, У.Самчука, Г.Бюлля та Е.М.Ремарка виявлено типологічні спільності та відмінності у художньому відтворенні буття людини під час війни, що у площині тексту реалізується у формі екзистенційних мотивів (екзистенціалів). У роботі досліджується їхній зв'язок із наднаціональними загальнолюдськими цінностями, складним та багаторівневим часопросторовим моделюванням, архетипними образами, релігійно-екзистенційними вимірами духовності, міжтекстовою взаємодією, біблійними маркерами, імагологічною антиномією Свого та Чужого, місцем національного у міжнаціональному конфлікті та домінуючим станом відчуженості. Висвітлено поетикальні парадигми та національно-мистецькі особливості зіставлюваних творів у їх європейському культурному контексті.

Ключові слова: екзистенціал, екзистенціалізм, екзистенційні мотиви, типологія, хронотоп, архетипи, імагологія, відчуження.

АННОТАЦІЯ

Маланий Н.И. Типология экзистенциалов войны в украинско-немецком литературном пространстве (на материале прозы о Второй мировой войне) – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 – сравнительное литературоведение. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2011.

Диссертация посвящена системному сравнительному анализу экзистенциалов войны в украинской и немецкой литературах о Второй мировой войне. Используя труды Н.Аббаньяно, Н.Бердяева, М.Хайдеггера, А.Камю, С.К'єркегора, Г.Марселя, Ф.Ніцше, Ж.-П.Сартра, Х.Ортега-и-Гассета, К.Ясперса и др., которые являются теоретико-методологической базой исследования, актуализировано влияние философии существования на развитие обеих национальных литератур. На основе разножанровых прозаических сочинений И.Багряного, О.Гай-Головка, У.Самчука, Г.Бёлля и Э.М.Ремарка установлено типологические соответствия и отличия в художественном воссоздании бытия человека во время войны, что в плоскости текста реализуется в форме экзистенциальных мотивов (экзистенциалов). В работе исследуется их связь с наднациональными общечеловеческими ценностями, сложным и многоуровневым временно-пространственным моделированием, архетипными образами, религиозно-

экзистенциальными измерениями духовности, межтекстовым взаимодействием, библейскими маркерами, имагологической антиномией Своего и Чужого, местом национального в межнациональном конфликте и доминирующим состоянием отчуждения. Парадигмы поэтики и национально-художественные особенности сочинений осмыслены в их европейском культурном контексте.

Ключевые слова: экзистенциал, экзистенциализм, экзистенциальные мотивы, типология, хронотоп, архетипы, имагология, отчуждение.

SUMMARY

Malaniy N.I. The typology of existentials of war in Ukrainian-German literary space (on the material of fiction about the Second World War). – Manuscript.

The dissertation for the scholarly degree of Candidate of Philology on speciality 10.01.05 – Comparative Literature. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. – Ternopil, 2011.

The dissertation deals with the systematic comparative analysis of existentials of war in Ukrainian and German literature about the Second World War. Using the works of N.Abbanyano, M.Berdyajev, M.Heidegger, A.Camus, S.Kierkegaard, G.Marcel, F.Nietzsche, J.-P.Sartre, K.Jaspers and others as the theoretical-methodological foundation of the investigation the influence of philosophy of existence upon the development of both literatures is determined. On the basis of novels by I.Bahrianyi «Man Running Over Abyss» and E.M.Remarque «Time to live and time to die» typological similarities and differences in fictional reproduction of being of human during the war, which is realized in the text in the form of existential motives (existentials) are outlined. Their definition is determined as the state of human existence, which is interconnected with its boarder and tragic situations and which catalyzed the fundamental change of strategies and meanings of life. The author states the main negative (sorrow, fear, horror, despair, wreath, hatred, solitude, guilt) and positive (faith, hope, love, fight, will) existentials. In the work their connection with overnational universal human values, complex and multilevel time-space modulation, archetypical images, religious-existential dimension of spiritual, biblical markers, imagological antinomy of Self and Other, place of national in the international conflict are investigated.

The role of Christian sacral symbolism and biblical allusions of the texts under comparison are analyzed. The influence of intertextual interaction during the formation of plot-compositional structure is traced. The main inter- and paratextual components borrowed from the Bible are indicated. The spiritual meaning of internally-personal and interpersonal communication of personages in their orientation on perception of transcendental entity and each other is specified.

The special attention is drawn to the literary analysis of dominant existentially-ethic state of alienation in different genre works of O.Gai-Golovko, U.Samchuk and H.Böll in Ukrainian-German literary discourse about the World War II. The author defines it as anthropological, internally-emotional and intellectual separation of person from himself, society, ethnos, state, God or other human, which manifests itself in critical circumstances (war, totalitarian regime, emigration, imprisonment, isolation, captivity or psychological conflict). The alienation is realized in different forms (personal, social, military or cultural) and levels (Person – World, Person – Nation, Person – other Person, Person – himself and Person – God). The comparative analysis of Ukrainian and German texts testifies that human sufferings and the state of alienation has no national, ethnic or state senses. The object of alienation is a «small» person, who thinks, hates, hopes and loves. The dissertation states that war does not make anyone a winner or a loser, it only destroys human destinies. The authors underline the state of alienation in the texts on poetic, thematic, plot-compositional, and stylistic layers using the whole spectrum of devices (epithets, comparisons, metaphors, allegories, internal monologues, intertextuality, retrospections and contrasts of narration).

The insignificant differences in fictional reproduction of the alienation in works under comparison are the result of uniqueness of their world outlook and ethnic background. In German context it is concentrated upon overnational dimension of alienation, and in Ukrainian context it is actualized over the problems of national alienation.

The poetic paradigms and nationally-artistic peculiarities of compared works in their European cultural context are highlighted.

Key words: existential, existentialism, existential motives, typology, time-space relations, archetype, imagology, alienation.

Підписано до друку 26.08.2011 р.
Формат 60x90/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офс. Умов. друк. арк. 0,9.
Умовн. фарб. відб. 1,0. Друк ризографічний.
Наклад 110 прим. Зам. № 147

Редакційно-видавничий відділ
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2